

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska*

PRÓBA KLASYFIKACJI UCZESTNICTWA
W ZINSTYTUCJONALIZOWANEJ AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ

Przedstawiona tu refleksja powstała w ścisłym związku z realizacją tematu badawczego prowadzonego w ramach problemu węzłowego 11.2. nt. "Przeobrażenia struktury społecznej społeczeństwa socjalistycznego". Takie usytuowanie badań nad aktywnością społeczną sugeruje ścisły związek tej problematyki z zagadnieniami dotyczącymi struktury społecznej. Umieszczenie natomiast niniejszego referatu w tomie poświęconym zagadnieniom socjologii wychowania wymaga pewnych wyjaśnień uzupełniających.

Podstawowe usprawiedliwienie tego stanu rzeczy stanowi przedmiot naszych badań, którym są młodzi pracownicy przemysłu w wieku 18-30 lat, a więc ta kategoria społeczna, którą interesuje się socjologia wychowania. Ponadto, w proponowanym przez nas ujęciu, aktywność społeczną jednostek traktujemy jako wynik oddziaływań instytucji społecznych - organizacji społecznych i politycznych - oraz sytuacji społecznej ludzi. Tak ujmując problem jesteśmy w zgodzie z nowoczesnymi koncepcjami wychowania, które prezentują pogląd, że proces wychowania nie kończy się wraz z osiągnięciem pełnoletności czy ukończeniem szkolnej edukacji oraz, że funkcje wychowawcze pełnią także inne instytucje niż rodzina i szkoła, np. zakład pracy, czy organizacje społeczne. Wreszcie, badania nad aktywnością społeczną stanowią formę swoistego testu służącego do stwierdzenia skuteczności, czy efektywności wcześniejszych od-

* Dr, adiunkt w Zakładzie Socjologii Ogólnej.

działań wychowawczych. Wiadomo bowiem, że zaangażowanie społeczne traktowane jest jako jedna z podstawowych, modelowych cech obywatela socjalistycznego państwa i że w związku z tym instytucje wychowania celowego podejmują szereg działań mających na celu wyrobienie u młodzieży takiej postawy. Sprawdzianem skuteczności tych oddziaływań jest właśnie m. in. podejmowanie działalności społecznej.

U czytelnika niniejszego opracowania może powstać zasadnie pytanie, dlaczego badania nad aktywnością społeczną usytuowano właśnie wśród młodzieży i to pracującej. Wybór takiej populacji został dokonany świadomie i celowo a to z następujących względów:

1. Udokumentowana naukowo wiedza dotycząca tej kategorii społecznej jest bardzo ograniczona i skąpa. O ile można wskazać szereg opracowań dotyczących młodzieży szkolnej i studenckiej, a także chłopskiej, o tyle badania koncentrujące się na młodych pracownikach (w tym także robotnikach) są ciągle nieliczne. Tymczasem młodzież pracująca stanowi ok. 40% ogółu młodych ludzi w wieku do 30 lat.

2. Pracownicy w wieku do 30 lat stanowią także ok. 40% ogółu zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej a w niektórych branżach ponad 50%. Zatem są realną, liczącą się "siłą społeczną". W rezultacie ich pracy powstaje istotna część dochodu narodowego. Ponieważ pokolenie budujące podstawy nowego porządku społecznego stopniowo odchodzi, dzisiejsi 20-30-latkowie już w niedługiej przyszłości przejmą w swoje ręce kierowanie gospodarką, polityką, oświatą, kulturą itp.

3. Młodzież pracująca różni się pod wieloma względami od starszej generacji pracowników. Różnice te dotyczą przede wszystkim poziomu wykształcenia, a także rodowodu społecznego. Jak wykazują liczne badania socjologiczne, te dwie zmienne społeczne: wykształcenie i pochodzenie społeczne stanowią istotne czynniki różnicujące zachowania i postawy ludzi.

4. Ze względu na stopień przygotowania zawodowego i poziom szkolnego wykształcenia młodzi pracownicy stanowią wielką potencjalną siłę dalszego dynamicznego rozwoju naszego kraju. Odpowiedź na pytanie o to, w jakim zakresie te tkwiące w pracującej młodzieży potencje są wykorzystywane, nie może być więc obojętne dla polityki społecznej.

5. Wokół młodzieży pracującej jak zresztą wokół młodzieży w o-

góle nagromadziło się wiele stereotypów. Obok ocen bardzo optymistycznych funkcjonują także skrajnie pesymistyczne. Poznanie rzeczywistości jawi się więc jako istotny problem i to nie tylko teoretyczny.

Krótkiego choćby wyjaśnienia wymaga także sprawa wyboru jako centralnego problemu badawczego aktywności społecznej. I w tym miejscu trzeba z ubolewaniem stwierdzić, że dotychczas aktywność społeczna rzadko stanowiła przedmiot empirycznych badań. Nasilenie zainteresowania tą problematyką (nie znajdujące zresztą dostatecznego odbicia w badaniach) obserwuje się w ostatnich latach w związku z rozwojem dyskusji nad modelem rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego.

Zarówno w literaturze polskiej, jak i w ukazującej się w innych krajach socjalistycznych aktywność społeczna jest traktowana jako jedna z podstawowych cech socjalistycznego sposobu życia, a ten ostatni jako jeden z głównych komponentów społeczeństwa rozwiniętego socjalizmu¹. W naszym osobistym przekonaniu aktywność społeczna stanowi swoisty papierek lakmusowy służący do sprawdzenia, w jakim zakresie dokonały się, przełamujące się w zachowaniach ludzi, przemiany w kierunku przejścia do wyższego etapu rozwoju społeczeństwa socjalistycznego.

Zasięg społeczny zjawiska aktywności społecznej, formy w jakich się ona przejawia, świadczy także o tym, w jakim zakresie skuteczny jest system działań podejmowanych celowo dla stymulowania społecznego zaangażowania obywateli.

Sytuując badania nad aktywnością społeczną w nurcie rozważań nad strukturą społeczną i jej przemianami, zagadnieniem pierwszoplanowej wagi staje się sprawa klasyfikacji aktywności społecznej. Problem ten pojawia się zarówno wtedy, gdy aktywność społeczną traktuje się jako kategorię opisu poszczególnych elementów struktury społecznej, jak i wówczas, kiedy aktywność społeczna ujmowana jest jako mechanizm zmian zachodzących w strukturze społecznej. W pierwszym z wymienionych podejść konieczne jest ustalenie, jakie rodzaje i przejawy aktywności społecznej wystę-

¹ Por. np. Z. S u f i n, Planowanie przyszłości społeczeństwa, Warszawa 1975; H. J e t z s c h m a n n, Probleme der Entwicklung der demokratischen Aktivität in sozialistischen Betrieben, [in:] Aktivität, Schöpfertum, Leitung und Planung, Berlin 1975.

pują w poszczególnych klasach, warstwach, kategoriach społeczno-zawodowych itp., w drugim - które z różnorodnych form, w jakich aktywność społeczna może się realizować, stanowią kanały ruchliwości społecznej i dla jakich grup społecznych.

Każda klasyfikacja aktywności społecznej uzależniona jest od tego, jak zdefiniuje się interesujące nas pojęcie. Jeśli np. za podstawowy desygnat pojęcia aktywności społecznej uzna się "świadome uzgodnienie interesów indywidualnych z interesami ogólnospołecznymi"², to podstawowymi kryteriami klasyfikacji stają się: 1) stopień uświadomienia zgodności obydwu tych kategorii interesów i 2) stopień zgodności między interesami indywidualnymi a zbiorowymi (zakładając, że można to w sposób naukowy ustalić).

Jeśli natomiast, jak zwykle się to robić w literaturze polskiej³, aktywność społeczną definiuje się poprzez charakterystykę samych działań nie odwołując się do leżących u ich podstaw motywacji, klasyfikacja aktywności musi opierać się na innym zestawie kryteriów niż przykładowo wymienione powyżej.

Pierwszym zatem ograniczeniem wszelkich konstrukcji klasyfikacji jest przyjęta definicja aktywności społecznej. W naszych badaniach aktywność społeczna rozumiana jest behavioralnie jako działania realizowane na rzecz jakiejś zbiorowości (przynoszące korzyści jakiejś zbiorowości) spełniające równocześnie warunek, że nie są one wykonywane zawodowo, a więc nie stanowią podstawy materialnego utrzymania działającej jednostki⁴. Ta definicja abstrahując od motywacji jest bardziej dogodna do zastosowania w badaniach socjologicznych niż te, w których pierwszoplanową rolę w rozstrzygnięciu, co jest a co nie jest aktywnością społeczną, odgrywa wewnętrzne przekonanie czy nastawienie jednostki. Ponieważ sprawa ta została omówiona przez nas szerzej w innym opracowaniu, nie będziemy się nad nią tutaj dłużej zatrzymywać⁵.

² R. Weidig, K. Krambach, J. Rittershaus, Bilanz und Aufgaben soziologischer Forschung, "Deutsche Zeitschrift für Philosophie" 1976, Nr 4, s. 480.

³ Por. np. J. Kulpińska, Aktywność społeczna pracowników przedsiębiorstwa przemysłowego, Warszawa 1969; H. Marciniowski, Aktywność społeczno-polityczna młodzieży wiejskiej, Warszawa 1977.

⁴ Definicję tę przyjmujemy za Kulpińską, op. cit.

⁵ W. Warzywoda-Kruszyńska, B. Moraw-

Sformułowana na takim poziomie ogólności definicja pozwala na włączenie w zakres pojęcia aktywność społeczna bardzo szerokiego wachlarza działań oraz sposobów ich realizacji. Wychodząc od tej definicji J. Drązkiewicz⁶ wyróżnił następujące rodzaje aktywności społecznej: aktywność typu ekspresyjnego oraz aktywność typu instrumentalnego, za kryterium wyodrębnienia przyjmując cele działalności oraz aktywność sformalizowaną i nieformalną, za kryterium wyodrębnienia przyjmując stopień instytucjonalizacji działań. Aktywność ekspresyjna określana jest przez autora jako "służąca realizacji wspólnych upodobań ludzi podejmujących zbiorowe działania"⁷. Aktywność instrumentalna to taka, która "służy realizacji kolektywnych interesów poprzez organizowanie wpływu społecznego jakiejś grupy wobec innych grup i zbiorowości"⁸. Aktywność sformalizowana natomiast "obejmuje uczestnictwo w trwałych, wyodrębnionych instytucjach społecznych, posiadających wyraźnie określony zakres działalności, zakres praw i obowiązków uczestnika oraz wewnętrzną strukturę"⁹. Do dziedziny aktywności sformalizowanej zalicza autor uczestnictwo w stowarzyszeniach, działalność społeczną w radach narodowych, a także w różnych formach samorządu (lokalnego, fabrycznego itp.). Aktywność nieformalna jest określana przez zaprzeczenie aktywności sformalizowanej i jej cechami charakterystycznymi są: doraźność, brak "formalnych ram", brak trwałej wewnętrznej struktury i precyzyjnych kryteriów uczestnictwa¹⁰.

Zaproponowana przez J. Drązkiewicza klasyfikacja aktywności społecznej nie wyczerpuje wszystkich rodzajów działań, które na gruncie przyjętej przez autora a także przez nas definicji są aktywnością społeczną. W szczególności w badaniach zróżnicowania społecznego istotne wydaje się wyodrębnienie aktywności le-

s k i, K. P a w e ł e k, Problemy i metody badań nad aktywnością społeczną, "Przegląd Socjologiczny" 1979, nr 31.

⁶ J. D r ą ż k i e w i c z, Uwagi o aktywności społecznej i zróżnicowaniu społecznym, "Studia Socjologiczne" 1974, nr 4.

⁷ Ibidem, s. 179.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 180.

¹⁰ Ibidem, s. 182.

galnej i nielegalnej, ze względu na stopień funkcjonalności w stosunku do istniejącej nadbudowy politycznej.

Ponadto działalność społeczna może być realizowana w różnych "ramach" terytorialnych, czy w różnych miejscach, np. na terenie zakładu pracy, na terenie osiedla mieszkaniowego itp., a także może dotyczyć różnych sfer życia, np. sfery życia społeczno-politycznego, czy sfery uczestnictwa w kulturze.

Zwrócenie uwagi na możliwość uwzględnienia jeszcze innych kryteriów w konstruowaniu klasyfikacji rodzajów aktywności nie stanowi oczywiście krytyki omawianej koncepcji, ale jej uzupełnienie. Pewne zastrzeżenia nasuwa jednak podział aktywności na aktywność sformalizowaną i niesformalizowaną. Z opisu obydwu tych rodzajów aktywności wynika bowiem, że kryterium ich wyodrębnienia jest formalny stosunek, w którym pozostaje działająca jednostka do instytucji społecznych. Aktywnością sformalizowaną byłyby więc działania podejmowane w instytucjach formalnych na zasadach członkostwa, nieformalną natomiast działania - w grupach nieformalnych. Przedstawiona tu klasyfikacja nie jest wyczerpująca, nie obejmuje bowiem działań, które są podejmowane we współpracy z formalnymi instytucjami (np. organizacjami społecznymi), ale nie na zasadach członkostwa.

Dlatego sądzimy, że właściwszy jest podział na aktywność zinstytucjonalizowaną i niezinstytucjonalizowaną dokonany na podstawie stopnia powiązania działalności jednostki z formalnymi instytucjami społecznymi. Przez aktywność zinstytucjonalizowaną rozumiemy przy tym działalność, która jest realizowana w powiązaniu z formalnymi instytucjami i to zarówno na zasadach członkostwa w nich, jak i bez formalnej do nich przynależności.

W takim rozumieniu aktywnością zinstytucjonalizowaną będzie nie tylko uczestnictwo w organizacjach społecznych na zasadach członkostwa, lecz także np. uczestnictwo w zebraniach nieczłonków danej organizacji, wykonywanie zadań na prośbę organizacji przez osoby do danej organizacji nie należące, uczestnictwo w czynnie partyjnym bezpartyjnych itp.

Aktywnością niezinstytucjonalizowaną będą natomiast wszelkie działania (spełniające definicyjne warunki) realizowane bez powiązania z organizacjami (instytucjami), np. pomoc sąsiedzka, a także działalność w nieformalnych kręgach towarzyskich itp.

Badania, w oparciu o które powstała niniejsza refleksja skon-

centrowane są na rozumianej jak wyżej aktywności zinstytucjonalizowanej. Za wyborem tej formy aktywności przemawiały zarówno względy merytoryczne, jak i operacyjne.

Zjawisko aktywności społecznej w społeczeństwie socjalistycznym cechuje pewna swoistość mająca swoje źródło przede wszystkim w tym, że działalność społeczna "wmontowana" jest w całość kształtu funkcjonowania społeczeństwa i uznawana jest za jeden z warunków jego zgodnego z zasadami ideologicznymi rozwoju. W związku z tym, aktywność społeczna powiązana jest z programami społeczno-gospodarczego rozwoju kraju, regionu itp., tzn. planuje się (programuje) jakie prace, działania i w jakim zakresie wykonane zostaną "społecznym sumptem". Powiązanie to jest dokonane przede wszystkim w ten sposób, że pewne instytucje społeczne (w szczególności - organizacje społeczne) uczestniczą w opracowaniu planów rozwoju i w ten sposób stają się niejako ich współautorami zobowiązanymi do działania na rzecz realizacji tych planów. Instytucje te mają priorytet, żeby nie powiedzieć monopol na społeczne aktywizowanie jednostek. Działalność prowadzona w ich ramach uznawana jest za zgodną z "duchem" społeczeństwa socjalistycznego przede wszystkim dlatego, że cele ich działania są wyznaczone przez socjalistyczną ideologię. Powiązanie to dokonywane jest przede wszystkim poprzez etatowy aparat organizacji, który wchodzi w skład organów władzy różnych szczebli.

Wciąganie "szarych obywateli" do działalności społecznej uznawanej przez centralne kierownictwo za szczególnie pożądane dokonywane jest za pomocą oddziaływania wychowawczego, a także poprzez odwoływanie się do obowiązków wynikających z przynależności do określonej organizacji, tzn. poprzez egzekwowanie dyscypliny wewnątrzorganizacyjnej.

Stopień powiązania poszczególnych organizacji społecznych z instytucjami władzy jest uzależniony przede wszystkim od celów podstawowych przez nie realizowanych. Jednakże prawie wszystkie poddane są ideowemu przywództwu partii, która w naszym systemie społeczno-politycznym stanowi podstawową organizację tzw. "wpływu społecznego" i stanowi podstawowy element systemu politycznego. Stymulowanie do działań społecznych uznanych za pożądane dokonuje się poprzez realizację określonej polityki kadrowej wobec funkcjonariuszy tych organizacji, a także poprzez stosowanie określonej polityki w zakresie dotowania, finansowania ich działalności.

W rezultacie podstawową formą aktywności jest działalność w ramach lub pod patronatem organizacji społecznych. Organizacje społeczne są podstawowymi jednostkami mającymi uprawnienia w zakresie inicjowania działalności społecznej. W związku z tym wszelka inicjatywa indywidualna (jednostki) ma zazwyczaj większe szanse realizacji wówczas, kiedy firmuje ją jakaś organizacja społeczna czy inna instytucja społeczna (etatowy aparat kierowniczy organizacji wchodzi w skład instytucji władzy różnych szczebli). Dlatego aktywność zinstytucjonalizowaną należy, w naszym przekonaniu, uznać za podstawowy z punktu widzenia funkcjonowania całości społeczeństwa typ aktywności, a także - jak można domniemywać - za typ dominujący.

Ponieważ działalność w legalnych organizacjach społecznych uznana jest za podstawowy i prawidłowy kanał społecznego aktywizowania jednostek, został stworzony cały system służący stymulowaniu wstępowania w szeregi organizacji. Składa się na niego przede wszystkim to, że:

1. Przynależność (uczestnictwo) do organizacji stanowi jedno z kryteriów oceny jednostki wówczas, kiedy występuje ona w oficjalnej roli (np. pracownika, studenta itp.), a także w pewnych dziedzinach - tytuł do przywilejów niedostępnych niezrzeszonym.

2. Organizacje społeczne wyposażone są w podstawowe środki materialne niezbędne dla prowadzenia działalności społecznej.

3. Siła wpływu organizacji na inne instytucje jest znacznie większa niż pojedynczych jednostek.

Wymienione tu okoliczności powodują, że liczba członków organizacji społecznych systematycznie wzrasta.

Instytucjonalizacja aktywności społecznej ma w założeniu służyć jej umasowieniu, tzn. rozszerzeniu społecznego zasięgu działających "na społecznych zasadach", a także ma zapewnić skuteczność i pożądaną kierunek podejmowanych działań społecznych. Wywoływać ona jednakże może także pewne negatywne konsekwencje. Organizacje społeczne będące grupami celowymi¹¹ mają tendencje do kostnienia, a więc do stosowania zrutynizowanych (tzw. sprawdzo-

¹¹ Szerszą charakterystykę grup celowych zawiera książka J. S z c z e p a Ń s k i e g o, Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa 1971.

nych) metod działania w małym stopniu uwzględniających zmiany składu społecznego członków oraz zmiany ich potrzeb. Ponadto hierarchiczny układ wewnątrz organizacji i zasada centralizmu, a także fakt, że funkcje kierownicze w wielu organizacjach zajmowane są przez etatowych "funkcjonariuszy", powodują, że mogą występować zjawiska działalności pozornej¹², która ma niewiele wspólnego z celami, dla których dana organizacja została powołana jak również z jej funkcjami założonymi. Ponadto, ponieważ organizacje rozliczane są przede wszystkim na podstawie stopnia wykonania założonego (mieszczącego się w ramach programu instancji wyższego szczebla) programu działania, działalność skoncentrowana jest na "program"; niewiele miejsca i czasu może pozostawać nie tylko na inicjatywę jednostek, lecz także najniższych szczebli organizacji, które zamiast być czynnikami inicjującymi działania, mogą stawać się prawie wyłącznie wykonawcami poleceń płynących "z góry".

Ze względu na to, że przynależność do organizacji społecznych jest "formalnie rozliczana", tzn. w różnych sytuacjach życiowych jest przez oficjalne czynniki brana pod uwagę, działalność pozorną może występować także po stronie jednostek. Aktywność może się ograniczać tylko do wstąpienia w szeregi takiej czy innej organizacji a przynależność do niej może być traktowana wyłącznie instrumentalnie.

Zwrócenie uwagi na ewentualne negatywne konsekwencje instytucjonalizacji aktywności społecznej nie zmienia jednakże naszego przeświadczenia, że stanowi ona podstawowy typ aktywności w warunkach społeczeństwa socjalistycznego i że na niej należy koncentrować empiryczne badania także po to, żeby móc sprawdzić, jaki jest rzeczywisty udział poszczególnych jednostek w działalności społecznej podejmowanej przez organizacje społeczne.

Dokonanie wyboru aktywności zinstytucjonalizowanej jako przedmiotu zainteresowań badawczych wynikało także ze względów operacyjnych. Aktywność niezinstytucjonalizowana jest trudno uchwytna w masowych badaniach socjologicznych. Usytuowanie naszych badań w nurcie tych, które koncentrują się na problemach struktury społe-

¹² O działaniach pozornych pisze J. L u t y ń s k i, "Kultura i Społeczeństwo" 1977, nr 2.

icznej wymaga prowadzenia ich w dużych populacjach, co z kolei przesądza rodzaj stosowanych technik badawczych (głównie standaryzowanych). Badanie aktywności niezinstytucjonalizowanej musi być prowadzone przy pomocy "subtelniejszych" technik - obserwacji, wywiadu swobodnego. Ogranicza to naturalnie wielkość próby. Uzyskane w ten sposób wyniki nie mogą być uogólniane na szersze struktury społeczne, jak: klasy, warstwy, kategorie społeczno-zawodowe itp.

Chociaż więc jesteśmy zdania, że analiza aktywności niezinstytucjonalizowanej jest zagadnieniem nader interesującym, i o ile nam wiadomo, nie stanowiła dotychczas przedmiotu empirycznego zainteresowania socjologów, to również nasze badania podobnie jak kilka je poprzedzających zostały skoncentrowane na tych działaniach społecznych, które przebiegają w orbicie funkcjonowania organizacji społecznych. Warto jednak dodać, że w badaniach podejmujemy próbę ustalenia, czy w interesującej nas kategorii społecznej występuje aktywność niezinstytucjonalizowana.

Zastosowanie ogólnych podziałów aktywności społecznej jest niewątpliwie przydatne i konieczne w pewnych analizach struktury społecznej. Na obecnym etapie badań nad przemianami struktury społecznej nie wydaje się jednak być już wystarczające. Konieczne jest głębsze wniknięcie w zagadnienie zróżnicowania społecznego nie tylko na poziomie wielkich grup społecznych, takich jak klasy czy warstwy, lecz także wewnątrz nich, a także głębsze wniknięcie w zagadnienie "zbliżania się" czy zmniejszania dystansu między wielkimi grupami społecznymi oraz między poszczególnymi kategoriami społecznymi występującymi w ich obrębie. Postulat ten odnosi się także do badań nad aktywnością społeczną. Jesteśmy zdania, że współcześnie nie wystarcza już stwierdzenie (ustalenie), jaka forma aktywności (instrumentalna - ekspresyjna, sformalizowana - nieformalna, zinstytucjonalizowana - niezinstytucjonalizowana itp.) charakteryzuje poszczególne klasy, warstwy, czy kategorie społeczno-zawodowe. Konieczne jest zbadanie, w jaki sposób uczestniczą poszczególne elementy struktury społecznej w poszczególnych typach aktywności społecznej, a także podjęcie próby udzielenia odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się dzieje. Zagadnienie to rodzi z jednej strony konieczność przeprowadzenia klasyfikacji aktywności społecznej w ramach poszczególnych typów, z drugiej strony konieczność ustalenia choćby

hipotetycznie społecznych uwarunkowań społecznej aktywizacji grup społecznych i jednostek.

Konieczne jest także zbadanie, jaką funkcję pełni aktywność społeczna wobec struktury społecznej, czy jest czynnikiem działającym w kierunku integracji całości struktury, czy też pełni funkcje dezintegracyjne. Mówiąc dokładniej, chodzi o ustalenie, czy np. określone formy aktywności społecznej występują we wszystkich segmentach struktury, czy tylko w niektórych z nich, a także o to, które kategorie czy grupy społeczne wytwarzają określone sposoby (jakie?) uczestnictwa w aktywności społecznej. Istotne jest także stwierdzenie, czy zróżnicowanie uczestnictwa w aktywności społecznej pokrywa się ze zróżnicowaniem w innych wymiarach, czy też przebiega "w poprzek" podziałów klasowo-warstwowych.

Analiza związków między aktywnością społeczną a strukturą społeczną może być przeprowadzona w dwojaki sposób:

1. Kiedy uczestnictwo w aktywności bada się na poziomie szerszych zbiorowości wyodrębnionych na podstawie cech społecznie istotnych, jak np. poziom wykształcenia, charakter pracy, pochodzenie społeczne itp.

2. Stosując syntetyczne (zagregowane) "miary" uczestnictwa w aktywności poszczególnych jednostek, a więc kiedy uczestnictwo w aktywności określa się na poziomie jednostki (indywiduum) i bada się częstotliwość występowania poszczególnych rodzajów aktywności w poszczególnych segmentach struktury społecznej.

Pierwszy z wymienionych sposobów upoważnia do formułowania wniosków następującego rodzaju: np. wśród osób pochodzenia robotniczego do organizacji społecznych należy "x"%, pełni funkcje w organizacjach "z"% itd. Drugi natomiast - pozwala formułować wnioski następująco: wśród osób pochodzenia robotniczego uczestniczy w aktywności społecznej w taki a taki konkretny sposób taki a taki procent badanych.

Dotychczasowe badania operowały pierwszym z wymienionych sposobem analizy. Naszym zamiarem jest, o ile pozwoli na to materiał empiryczny, zastosowanie drugiego.

Zastosowanie drugiego z wymienionych podejść wymaga skonstruowania typologii uczestnictwa w zinstytucjonalizowanej aktywności społecznej. Zagadnieniem pierwszoplanowym staje się więc sprawa

kryteriów, na podstawie których wyróżnia się rodzaje czy formy, w jakich aktywność społeczna się przejawia.

W dotychczasowych badaniach¹³ za podstawowy wskaźnik aktywności przyjmowano funkcje pełnione w organizacjach społecznych, wychodząc zapewne z założenia, że objęcie funkcji wiąże się z wcześniejszą, pozytywnie ocenianą działalnością w szeregach organizacji, a także stanowi odzwierciedlenie zaangażowania w pracę organizacji. Potoczna obserwacja oraz uczestnictwo w różnych zinstytucjonalizowanych formach życia społecznego wskazuje, że nie zawsze w rzeczywistości tak jest. Wynika to z jednej strony z tego, że organizacje społeczne są celowymi grupami zbudowanymi na biurokratycznych zasadach, z drugiej, że pewne funkcje pełni się "z urzędu", tzn. z racji miejsca zajmowanego w innych instytucjach społecznych. W związku z tym, funkcja może być rezultatem zajmowanej przez jednostkę pozycji społecznej i dodatkowym wzmocnieniem tej ostatniej, a nie syntetycznym "wyrazem" zaangażowania w działalność społeczną.

Dlatego jesteśmy zdania, że charakterystyka uczestnictwa w organizacjach społecznych musi być uzupełniona o informacje, w jaki sposób uczestniczy jednostka w systematycznej działalności organizacji. W stwierdzeniu tym chodzi nam o ustalenie, czy występuje ona wyłącznie w charakterze "konsumenta" (zwykłego uczestnika) zebrań, akcji szkoleń, imprez itp., czy też wykonuje jakieś zadania na rzecz swojej organizacji czy wreszcie występuje w roli organizatora działań podejmowanych przez organizację. Uwzględnienie tego kryterium pozwoli z jednej strony wyodrębnić tych członków, którzy wyłącznie są posiadaczami legitymacji i nie uczestniczą w życiu organizacji, z drugiej strony niefunkcyjnych aktywistów ("zadaniowców", "organizatorów"), którzy w badaniach operujących wyłącznie funkcją pełnioną w organizacji całkowicie umykają z pola obserwacji. Omawiane tu kryterium, w odróżnieniu od pełnionej funkcji w organizacji, może być stosowane do analizy aktywności społecznej zarówno członków, jak i nie-członków danej organizacji. Ponieważ szereg organizacji prowadzi działalność nie tylko na rzecz swoich członków, lecz

¹³ Np. K u l p i ń s k a, op. cit.; S. W i d e r s z p i l, Skład polskiej klasy robotniczej, Warszawa 1965.

także szerszych zbiorowości, konieczne jest współdziałanie także z niezrzeszonymi w danej organizacji. Oni także, podobnie jak członkowie, mogą występować w roli zwykłych uczestników działań, a także wykonawców zadań, czy współorganizatorów.

Uwzględniając łącznie funkcje pełnione w organizacji i rolę, w jakiej dana jednostka bierze udział w systematycznej działalności organizacji, uzyskuje się jakościową charakterystykę uczestnictwa w aktywności społecznej w ramach danej organizacji. Stopień szczególowości dokonywanych podziałów może być zróżnicowany w zależności od potrzeb poprzez specyfikację funkcji. Ekstremalne warianty przedstawiają się następująco: formalni członkowie, tzn. tacy, którzy nie uczestniczą w ogóle w systematycznej działalności organizacji i nie pełnią w niej żadnej funkcji oraz funkcyjni uczestniczący w systematycznej działalności zarówno w roli zwykłego uczestnika, jak i wykonawcy zadań oraz współorganizatora działań.

Przedstawiony tu schemat jest prosty do wykonania wówczas, kiedy mamy do czynienia z przynależnością wyłącznie do jednej organizacji i dodatkowo wówczas, kiedy wszyscy respondenci należą do tej samej organizacji społecznej. W próbach reprezentacyjnych, losowych, sytuacja taka jednak nigdy nie występuje. Powstaje wobec tego pytanie, czy uprawnione jest traktowanie jako takiej samej aktywności uczestnictwa na tym samym poziomie w działalności zróżnicowanych organizacji, np. w PZPR i w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym albo w ZSMP i w Polskim Związku Łowieckim. Wiadomo bowiem, że cele podstawowe i wynikające z nich funkcje, a także sposoby działania poszczególnych organizacji społecznych są zróżnicowane. Konieczne jest więc skonstruowanie klasyfikacji czy typologii organizacji społecznych.

W literaturze zwykło się dzielić stowarzyszenia (organizacje społeczne) na stowarzyszenia tzw. "wpływu społecznego", tzn. spełniające funkcje władcze i wychowawcze oraz ekspresyjne, tzn. takie, których podstawowym celem jest realizacja zainteresowań członków, stworzenie im możliwości ekspresji. W odniesieniu do warunków polskich do pierwszego typu organizacji zalicza się partie polityczne (PZPR, SD, ZSL), związki zawodowe, organizacje młodzieżowe, stowarzyszenia kombatanckie i paramilitarne (np. Liga Obrony Kraju, Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej itp), ale także Naczelną Organizację Techniczną (i jej odpowiedniki) i

wszelkiego rodzaju stowarzyszenia regionalne, np. Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sądeckiej itp. Do drugiego natomiast - np. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Filatelistyczne itp.¹⁴

Taka typologia wydaje się być mało przydatna w analizie uczestnictwa w aktywności społecznej. Zastosowany podział organizacji jest za mało precyzyjny i w rezultacie do tego samego typu stowarzyszeń zaklasyfikowane zostały takie, które są bardzo zróżnicowane ze względu na cel, funkcje, sposoby działania i zasięg społecznego oddziaływania. W badaniach nad aktywnością społeczną konieczna jest bardziej szczegółowa klasyfikacja organizacji. Dla potrzeb naszych badań w oparciu o analizę materiału empirycznego (odnoszącego się - przypomnijmy - do młodych pracowników zakładów przemysłowych w wieku 18-30 lat) proponujemy zastosować następujący podział organizacji społecznych (stowarzyszeń) ze względu na podstawowy cel, do realizacji którego zostały one powołane:

- partie polityczne (PZPR, ZSL, SD),
- organizacje młodzieżowe (np. Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej),
- związki zawodowe,
- organizacje paramilitarne (np. Liga Obrony Kraju, Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, Ochotnicza Straż Pożarna itp.),
- organizacje turystyczno-krajoznawcze (np. PTTK, Polski Związek Motorowy, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej itp.),
- stowarzyszenia zawodowe (np. Naczelna Organizacja Techniczna, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne itp.),
- inne stowarzyszenia (np. PCK, Towarzystwo Trzeźwości Transportowców, Polski Komitet Przeciwalkoholowy itp.).

Jesteśmy zdania, że w badaniach nad strukturą społeczną nie należy wartościować organizacji społecznych, tzn. działalność w jednych uznawać za ważniejszą niż działalność w innych, a w konsekwencji taki sam stopień zaangażowania w działalność organizacji (określany na podstawie funkcji i roli pełnionej w systematycznej działalności organizacji) uznać za równowarty poziom uczestnictwa w aktywności niezależnie od rodzaju organizacji, w ramach której

¹⁴ D r ą ż k i e w i c z, op. cit.

działalność jest realizowana. Proponujemy zatem nie włączać do jakościowej charakterystyki uczestnictwa w działalności organizacji samego charakteru tej organizacji.

Typologię uczestnictwa w działalności organizacji społecznych konstruujemy poprzez łączną analizę uczestnictwa jednostki w płaszczyźnie jakościowej i ilościowej, tzn. uwzględniającej do ilu organizacji dana jednostka należy.

Otrzymuje się w ten sposób przegląd różnych rodzajów uczestnictwa w działalności organizacji, których "krańce" stanowią: formalne uczestnictwo oraz pełne uczestnictwo w systematycznej działalności organizacji we wszystkich trzech rolach, tzn. zwykłego uczestnictwa, wykonawcy zadań i współorganizatora współwystępujące z pełnieniem funkcji. Połączenie ilościowego i jakościowego kryterium uczestnictwa w działalności organizacji pozwala wyselekcjonować grupę aktywistów, którzy udzielają się społecznie w kilku organizacjach na maksymalnym poziomie.

Na marginesie warto dodać, że bardzo interesujące byłoby stwierdzenie, jakie występują połączenia organizacji, tzn. do jakich organizacji łącznie należą poszczególne jednostki oraz jakiemu poziomowi uczestnictwa w jednych odpowiada poziom uczestnictwa w innych. Przeprowadzenie takich analiz jest także naszym zamiarem. Zainteresowanie nasze w tym miejscu koncentrować będziemy jednak wyłącznie na członkach ZSMP, który jest organizacją prowadzącą działalność tylko wśród ludzi do 30 roku życia i powołaną do ich społecznego aktywizowania.

Stosując łącznie omawiane dotychczas kryteria, tzn.: 1) przynależność do organizacji, 2) współpracę z organizacjami nie na zasadach członkostwa, 3) ilość organizacji, do których się należy (z którymi się współpracuje), 4) stopień zaangażowania w systematyczną działalność organizacji otrzymujemy następującą klasyfikację uczestnictwa w pracach organizacji:

1. Nie należący do żadnej organizacji i nie współpracujący z żadną organizacją:

2. Formalni członkowie organizacji, tzn. nie uczestniczący w systematycznej działalności i nie pełniący funkcji w żadnej z organizacji do której należą, w tym:

A - uczestniczący w działalności innych organizacji, do których nie należą,

B - nie uczestniczący w działalności żadnych innych organizacji, do których nie należą.

3. Uczestniczący w działalności organizacji nie na zasadach członkostwa, w tym:

A - zwykli uczestnicy systematycznej działalności jednej organizacji,

- zwykli uczestnicy systematycznej działalności więcej niż jednej organizacji,

- uczestniczący w pełni w systematycznej działalności jednej organizacji, tzn. w roli zwykłego uczestnika, wykonawcy zadań i współorganizatora,

- uczestniczący w pełni w systematycznej działalności więcej niż jednej organizacji.

4. Uczestniczący w działalności organizacji na zasadach członkostwa, w tym:

A - zwykli uczestnicy systematycznej działalności jednej organizacji i nie pełniący w niej funkcji,

- zwykli uczestnicy systematycznej działalności więcej niż jednej organizacji nie pełniący w niej funkcji,

- uczestniczący w pełni w systematycznej działalności jednej organizacji i nie pełniący w niej funkcji,

- uczestniczący w pełni w systematycznej działalności więcej niż jednej organizacji i nie pełniący w niej funkcji,

B - zwykli uczestnicy systematycznej działalności jednej organizacji i pełniący w niej funkcje,

- zwykli uczestnicy systematycznej działalności więcej niż jednej organizacji pełniący w nich funkcje,

- uczestniczący w pełni w systematycznej działalności jednej organizacji i pełniący w niej funkcje,

- uczestniczący w pełni w systematycznej działalności więcej niż jednej organizacji i pełniący w nich funkcje.

Ponieważ w naszym przekonaniu, sam fakt formalnej przynależności do organizacji społecznej nie stanowi wskaźnika aktywności społecznej, proponujemy przekonstruować przedstawioną klasyfikację w sposób następujący:

1. Nie współpracujący w ogóle z żadną organizacją (tzn. nie należący do żadnej organizacji i nie współpracujący z żadną organizacją, a także formalni członkowie jakichś organizacji nie podejmujący współdziałania z żadnymi organizacjami).

2. Uczestniczący w działalności organizacji nie na zasadach członkostwa, tzn. nie należący do żadnej organizacji a także formalni członkowie jakichś organizacji, którzy podejmują współdziałanie z organizacjami, do których nie należą.

3. Uczestniczący w działalności organizacji na zasadach członkostwa i rzeczywiście podejmujący w nich działania.

4. Uczestniczący w działalności jednych organizacji na zasadach członkostwa a w innych nie na zasadach członkostwa.

Jest rzeczą oczywistą, że stopień szczegółowości analiz uczestnictwa w działalności organizacji społecznych jest uzależniony od konkretnych potrzeb badawczych. W naszych badaniach zamierzamy posługiwać się szczegółową klasyfikacją w odniesieniu do członków organizacji uczestniczących w systematycznej działalności organizacji oraz w odniesieniu do niezrzeszonych w organizacjach, ale z nimi współpracującymi. Jesteśmy jednakże zdania, że związki (zależności) między cechami położenia społecznego należy badać w skrajnych wariantach rodzajów uczestnictwa w działalności, tzn. biorąc pod uwagę tylko te, które zostały uwzględnione w kategorii 3A i w kategorii 4 i 4B "wyrzucając" rodzaje pośrednie. Sądzymy, że w ten sposób uzyskamy bardziej ostry obraz zależności między położeniem społecznym a uczestnictwem w działalności organizacji.

Uważnemu czytelnikowi może nasunąć się słuszna uwaga, że klasyfikacja zinstytucjonalizowanej aktywności społecznej ograniczona została do klasyfikacji uczestnictwa w działalności organizacji społecznych, podczas gdy działanie w ramach czy pod patronatem organizacji nie wyczerpuje możliwych rodzajów aktywności. Niewątpliwie aktywnością zinstytucjonalizowaną jest choćby działalność w organach samorządowych i przedstawicielskich, a także w ruchu racjonalizatorskim i wynalazczym czy też udział w czynach społecznych. Działania tych nie uwzględniamy przy konstruowaniu klasyfikacji aktywności przede wszystkim dlatego, że uczestnictwo w organach samorządu na terenie zakładu pracy oraz w organach przedstawicielskich dokonuje się w zasadzie poprzez przynależność do określonych organizacji społecznych. Udział w pracach tych organów proponujemy więc traktować jako dodatkowy element charakterystyki poszczególnych kategorii działających społecznie a nie jako samodzielne kryterium klasyfikacyjne.

W analogiczny sposób traktujemy uczestnictwo w ruchu racjonalizatorskim i wynalazczym. Zbadanie związków między rodzajem ucze-

stnictwa w działalności organizacji społecznych a aktywnością w sferze pracy (wynalazczość, racjonalizacja) pozwoli udzielić odpowiedzi na pytanie, czy w rzeczywistości społecznej występuje raczej "godzenie" tych dwóch sfer aktywności, czy też zaangażowaniu w działalność społeczno-polityczną "nie sprzyja" zaangażowanie w ruch racjonalizatorski i odwrotnie.

Ogólnie rzecz ujmując, badania nasze skoncentrowane są na ustaleniu zależności z jednej strony między strukturą społeczną a rodzajami uczestnictwa w aktywności społecznej, z drugiej - między uczestnictwem w aktywności w różnych sferach życia: społeczno-politycznej, pracy, kultury.

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska

AN ATTEMPT AT CLASSIFICATION OF PARTICIPATION
IN THE INSTITUTIONALIZED SOCIAL ACTIVITY

The article discusses an attempt at determinations of correlations existing between the social activity and the social structure. The social activity may represent a category of description of particular segments of the social structure, and it can also be treated as one of mechanisms of changes in the social structure.

Previous propositions of classification of participation in the social activity seem to be insufficient with the present state of researches on the social structure, which takes into consideration not only division into classes and social strata but also differentiation within big social groups. Therefore, it becomes necessary to perform a more precise taxonomy of participation in the social activity. The author proposes that the following classification criteria should be employed:

1. Membership in social and political organizations.
2. Co-operation with social organizations not based on membership principles.
3. Role of participation in activities of an organization ("ordinary member", tasks performer, co-organizer of activities).
4. Number of organizations with which one co-operates.